

MAURICE HARRIET JOANES HARANEDEREN GALBAHARI: *TESTAMENT BERRIA* (1855)

H. Knörr

Jakina da Joanes Haranederrek (1669-1750 ondoren) itzuli zuela Testamentu Berria euskarara. Testua argitaragabe gelditu zen denbora luzean. Eskuizkribua beste apaiz batek, Jean Robin-ek, kopiatu zuen 1770ean. Leial kopiatu zuenentz ezin jakin dezakegu, jatorrizkoa galdu baita.

Mende erdi bat baino gehiago iragan ondoren, 1855ean, argitaratu zen Baionan, E. Lasserrerenean, titulu hau zeraman liburua:

Iesu-Christo / gure Iaunaren / Testament / Berria / lehenago / I.N. Haraneder / Done Ioane Lobitsuco Iaun aphez batec / escuararat itçulia; / orai, artha bereci batequin, garbiquiogo, / lehembicico aldi-cotçat aguer-aracia, / laphurtar bi jaun aphecec; / jaun Aphezpicuaren baimenarequin.

Gauza harrigarri batzuk aurkitzen dira liburu honekin lotuak. Batetik, Testamentu Berri osoa ez, baizik lau ebanjelioak bakarrik zeuzkan: *San Matheo, San Lucas, San Marco* eta *Ion Done Ioani*. Bestalde, bi apaiz horien izenik ez zen ageri liburuan. Eta hirugarren bitxikeria zen Haranederren testuaren eta argitaratu zenaren arteko aldea, benetan leize handia. Nekez esan zitekeen hura Haranederren itzulpena zela, liburuak azalean zioena gorabehera.

Haranederren testuaren moztea, hots, lau ebanjelioak soilik ematea, lanaren zama arintzearren gertatu zen, seguru aski. Egiletasunaren sekretuari dagokiola, berehala argitu zen: Pierre-Nérée Dassance (1801-1858) eta Maurice Harriet (1814-1904) izan ziren argitalpen horren erantzule. Ez maila

berean, inondik ere ez. Harriet genuen egile, huskeriak huskeria. Horren susmoa Vinsonek azaldu zuen bere bibliografia handian:

“Les “deux prêtres labourdins” sont MM. M. Harriet et Dassance, mais le concours de M. Dassance a été seulement pécuniaire; tout le travail est de M. Harriet qui a, en réalité, traduit d’office le Nouveau Testament, en s’aidant de Liçarrague et d’une copie manuscrite de la traduction de Haraneder qui est encore en sa possession”.¹

Daranatzek, aldiz, bien lankidetasunean sinetsi zuen luzaro; ikus, bereziki, 1908an *RIE* Ven argitaratu zuen artikulua². Baina artikulua hori berridatzi zuenean, hogeï urteren buruan, bestelako iritzia zuen argi eta garbi. Tartean, izan ere, Saroihandyk berri bat eman zion. Entzun dezagun Daranatz:

“... or voici que la lumière se fait sur cette question. M. Saroihandy, chargé de cours au Collège de France, me communique une trouvaille, fort intéressante à ce sujet, opérée par lui en juin 1925 aux *Archives Nationales*.

L’exemplaire de Haraneder de la Nationale, coté 2 basque, 898, appartient à la collection d’Antoine d’Abbadie. L’abbé Harriet y a mis la dédicace suivante: “Hommage de l’auteur à Monsieur d’Abbadie, de l’Académie des Inscriptions. Signé: Maurice Harriet”. À la suite de cette dédicace, Antoine d’Abbadie a ajouté de sa main: “N.B. Le 9 Septembre 1892, M. l’abbé Maurice Harriet me dit que lui seul a travaillé à ce livre, l’abbé Dassance n’en ayant rien fait, sauf le titre et l’intention”.³

Duvoisinek, bere garaian argitaratu ez zuen *Bibliographie basque* lanean, ongi baino hobeki agertzen du egiletasunaren eta testuaren bestelakotasunaren jakitun zela. Hara zer idatzi zuen:

“L’ouvrage de Haraneder a été complètement remanié par l’abbé Maurice Harriet, conseillé sur les questions qui présentaient des difficultés par l’abbé Dassance, d’Ustaritz, chanoine à Bayonne”.⁴

Zergatik nahi izan zuen Harrietek Dassanceren besalagun karrikaratu? Arrazoia begibistakoa da: Pierre-Nérée Dassancek itzal handia zuen Frantzian. Besteak beste direla, Testamentu Berria eta Kristoren Imitazioa itzuli zituen frantsesera, santuen bizitza-idazle sonatua zen eta Elizako goikarguetan ibilia.

¹ Vinson, *Essai*, 268.

² Daranatz, “Le Testament Berria de Haraneder...”. *RIE* 2, 1908, bereziki 176-177.

³ Daranatz, “Le Testament Berria de Haraneder...”, *Curiosités du Pays Basque*, II, 295.

⁴ Altuna: “Duvoisinen eskuizkribu argitaragabea”, 86.

Haranederren eta Harrieten testuak oso desberdinak zirela Lafittek eman zuen aditzera 1958an, Olabideren omenezko lan batean. Harrieten testuaz ari dela, hauxe irakurtzen dugu:

“Errana da, Haraneder-enari zor handiak diozkala: ez da egia; biziki urrun daude elgarretarik”.⁵

Eta 1959an beste hau idatzi zuen Lafittek:

“On va répétant que c’est du Haraneder à peine rétouché. Certes Harriet avait la copie de Robin sous les yeux, mais pour qui confronte les textes, leur parenté ne peut sembler que très lointaine”.⁶

Aurreko euskalariak testuaren aldaketaz idatzi zutena gogoan izaki, Mitxelena irakurle arretatsuak honako hau ezarri zuen euskal literaturan historian:

“La versión es un modelo de lenguaje puro, claro, elegante y ligeramente arcaizante, pero no está del todo claro, en tanto no sea más conocido el original, si el mérito corresponde a Haraneder o a quienes le [sic] retocaron”.⁷

Norainoko aldaketa zen, ordea, Lafittek erakutsi zuen 1964ko bere artikulu famatuaren bidez: “Deux traductions de l’Enfant Prodigue ou Jean Haraneder revu par Maurice Harriet”. San Lukasen XV. kapitulu ia osoa harturik, bi zutabetan azaldu zituen kalonjeak Haranederren eta Harrieten testuak. Ezin nabarmenago gelditu zen aldearen larria. Lafitteren ondorio nagusia biltzen da perpaus honetan:

“Au terme de cette comparaison, il faut conclure que sans doute Harriet, en traduisant les quatre Evangiles, avait sous les yeux le texte de Haraneder, mais qu’il l’a tellement remanié qu’on ne saurait vraiment regarder l’édition de 1855 comme une reproduction du manuscrit d’Ustaritz”.⁸

Bost ataletan eman zuen Lafittek bere erkatze-lana, nahiz gertakari guztiak ez diren dagozkien tokian: grafia, morfologia, hiztegia, aditza eta sintaxia. Gainera, beste atal luze batean Vulgatarrekiko leialtasuna ikertu zuen.

⁵ Lafitte, “Biblea Eskual-Herrian (Olabide’reu omenez)”. *Euzko Gogoa*, 9, 1958, 499.

⁶ Lafitte, “Autour de la Bible...”, 10.

⁷ Mitxelena, *Historia de la literatura vasca*, 86.

⁸ Lafitte, “Deux traductions...”, 16.

Zenbait urte geroago, 1987an, Iñigo Ruiz Arzalluzek, artikulua zorrotz batean⁹, bi testuen arteko konparazioa egin zuen.

Azkenik, kapitulu bat gabe, Haranederren itzulpen osoa eman zuen argitarara Patxi Altunak 1990ean, hitzaurre mamitsu batekin, eta orduan ikusi zen aratzenik bi testuen arteko leizea.

Vinsonez gero zenbait aldiz esan izan da, eta arrazoiz esan, Maurice Harrietek, Vulgata eta Sacy jansenistaren frantsesezko itzulpenaz gain, Leizarragaren testua izan zuela gogoan. Ruiz Arzalluzek trebeki erakutsi ditu zor horiek, baina ez du ahanzten Harrietek Haraneder ere kontuan izan zuela, orobat Haranederrek Leizarraga, hain zuzen ere hitz ikaragarriez hitzaurrean erabili zuen apaiz ernegatua:

“Eguia da bada Joannes Leizarraga ceritçan Bera<s>coizco aphez edo erretor cen batec noizbeit aspaldi imprimaraci içan çuëla Testament berrico liburua, berac escararat itçuliric; baiñan dohacabe hura, erreligione catholica eta eguiazcoa utciric ja itçulia baitcen Calviñen secta içurritzaturat eta haren heresia poçoatuaz cutsatua, ecin guelditu da bere obrari iretchequi gabe cembeit lekhutan berac hartu içan çuën içurritic eta iretsi içan çuën poçoinatic”.¹⁰

Bi eragozpen zituen Harrietek Leizarragagandik maiz saihesteko. Alde batetik, haren liburua elizakoa izan zedin nahi zuen, kristauek irakurtzekoa; ez zen euskalarientzat egina, zientzian erabiltzeko (Duvoisinin Biblia bai, jakina denez, Bonapartek agindurik eta Elizako agintarien baimenik gabe aterea). Beraz, zahar-kutsu handiegirik ezin zion eman. Bestetik, Harrietek, bere garbizaletasun-irrikian (eta horretarako aski da haren hiztegi argitaragabeari behako bat ematea), ezin zuen jarraitu Leizarraga orpoz orpo hitzen alorrean. Latinetik (edota latin-kumeetatik) etorritako hitzak ekiditen saiatzen zen Harriet. Salbuespenak ez dira falta, hala ere: Ruiz Arzalluzek *populu* eta *manatu* aipatzen ditu, baina gehiago ere badira, gure taulan ikus daitekeenez.

Garbizaletasun edo garbizalekeria-asmoa, esan dugun bezala, liburuaren tituluan bertan zen: “garbiquiago”, eta gauza bera edireten dugu Haranbourek sinatzen duen baimenduan:

“... denbora duela gogoan çarabillaten chedea, aguer-araciz escuararic garbienean lau Ebanyelioac”.¹¹

⁹ “Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento”.

¹⁰ Haraneder, *Jesu Christoren Evangelio saindua*, 1-2.

¹¹ Ikus v.

Zaila gerta lekiokela punturen batzuetan irakurleari testua? Horretarako erantsi zuen Harrietek, liburuaren bukaeran, hiztegi joria, nahiz “Hiztegi laburra” izena zuen. Azalpena beharko luketen hitz guztiak, ordea, ez zituen sartu. Demagun, *bilkbū* (“sinagoga”) ez da aurkitzen.¹²

Lafittek eta Ruiz Arzalluzek aski ongi arakatu dute Maurice Harrieten testua. Lehenak ez beti zuzen, haatik. Esaterako, Lafittek dio Harrietek “temps surcomposé” direlako guztiak kendu zituela (“Harriet a supprimé tous les *içan*”). Garbi dago ez dela egia. Adibidez, “Profetac hil içan dituztenen seme çaretela”, Mt. 23, 31 (Leizarragak: “ecen Prophetac hil dituztenén seme çaretela”); Haranederrek: “profetac hill dituztenen umeac çaretela”).

Interesgarria da nola saihesten duen Harrietek instrumentala subjektuaren betekizunean, demagun, “harc bathaiatua” (Haranaderrek “hartaz bathayatua”).

Hemen hiztegi eremua soilik ukituko dugu, zalantzarik gabe alderdi nabarmenena. Kapitulu batzuk ikertuz eratu dugu lagina. Ez da oro-besarkatzailea, hortaz, baina bai adierazgarria.

Irakurleak aise ikusiko duenez, Harrietek, hitz *garbiaren* bila dabilela, ez du beti ordain bera eskaintzen. Ikus taulan Vulgatako *hypocrita* hitzaren hiru irtenbideak.

Eta, bestetik, ez da bakana perifrasien bidez ordaina ematea, Ruiz Arzalluzek oharrarazi bezala. Adibidez, *bilhatu gaizqui erabili beharrez*.

Taulak argi erakusten du Leizarraga baino Haraneder jarraitzen duela Maurice Harrietek, eta hau horrela da ere Haranederren itzulpen zuzena ez denean, Vulgata edota Leizarraga alde batera utzirik. Diogunaren lekuko Mt. 2, 6 da: Vulgatak “Et tu, Bethleem, terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda” Leizarragak “Eta hi Bethleem Iudaco lurrá, ezaiz Iudaco gobernadorén arteco chipiena” eman zuen; aldiz, Haranederrek “Eta hi Bethleem Judeaco leihorra, ez haiz ttipiena Judeaco hiri principalen artean”, eta Harrietek “Eta hi, Bethleem Judeaco leihorra, ez haiz ttipiena Judeaco hiri handienen artean”. Haraneder jarraitzen du halaber, espero ez zen pasarteetan, hala nola frantseskeria honetan: Leizarragak *Nazareno* dio, Haranederrek *Nazarendarra*, eta Harrietek ere *Nazarendarra* (< fr. *Nazaréen* + *-dar*, jakina).

¹² Hemen Harrietek etimologia kontuan harturik erabiltzen du *bilkbū* hitza.

LEIZARRAGA	HARANEDER	HARRIET
abillamendu	bestimenda	iaunztura
adwertitu	abisu içan	meçu içan
arbore	arbola	çuhaitz
arraubequeria	ohoinqueria	ohoinqueria
beheratu	beheititu	aphaldu
benedicatu	benedicatu	ongui ethorri
cadira	cadira	alkhi
cerbitzari	cerbitçari	cerbitçari
chahutu	chahutu	chahutu
chahutu	chahutu	garbitu
complitu	complitu	bethe
concebitu	sorthu	sorthu
condemnatione	juyamendu	iuiamendu
copa	chopera	edari untci
crucificatu	gurutceficatu	khurutcei lothu
Çuhurrac	magoac	Magoac
dembora	dembora	muga
dembora hartan	dembora hetan	egun hetan
desert	nihor gabe	nehor gabe
desertu	desertu	mortu
detchematu	hamarrenac pagatu	hamarrenac bihurtu
diffamatu	desohoratu	laidostatu
diligentqui	artha handirequien	artha handirequin
digne	behar bezalaco	behar bezalaco
dobla	doble	bietan
doctor	naussi	nausi
eçarri	arruntçatu	eçarri

ecces	lohiqueria	lohiqueria
edificatu	bastitu	altchatu
emendamendu	penitencia	urriqui
emendatu	eguin penitencia	eguin urriquizco obrac
enganatu	trufatu	dostatu
engendratu	jenderatu	içan semetçat
estrena	present	emaitça
fedatua	esposatua	ezcondua
fructu	fruitu	egozte edo fruitu
gendetze	populu	populu
generatione	jenderacione	ethorqui
generatione	jenderatione	guiçaldi
gobnadore	buruçagui	buruçagui
guidari	guidari	aitcindari
habitatu	egoitça eguin	egoitça içan
hil	iraungui	iraungui
hira	colera	haserre
hypocrita	hypocrita	on iduri
hypocrita	hypocrita	begui lilluratçaile
hypocrita	hypocrita	gaichtaguin ongui ethorri behar
içorra içan	concebitu	sabelean içan
iduri	atcequi	estacuru
informatu	galdez egon	galdez egon
iugemendu	justicia	çucentasun
iuratu	juramendu eguin	cin eguin
iustitia	justicia	çucen direnac
iusto	justu	çuçen

iusto	innocent	garbi
lapidatu	harricatu	harricatu
larrain	bihitoqui	bihitoqui
leyaltate	fedede	sinheste
lur	leihor	leihor
magistru	naussi	nausi
maledictione	çorigaitz	ondico
misericordia	misericordia	urricalmendu
monument	ehortz-lekhu	ehortz-lekhu
natione	jenderatione	bici diren guciac
Nazareno	Nazarendar	Nazarendar
oblacione	offrenda	emaitça
obra	eguiten dutena	eguiten dutena
Oriente	oriente	iguzquico alde
Oriente	oriente	iguzki aldeco atceherri
Oriente	oriente	iguzkia atheratcen den bazterrak
ornatu	berreguindu	berreguindu
persecutatu	perseguitu	bilhatu gaizqui erabili beharrez
philacterio	bergamio cherrenda	larruzco cherrenda
plaçã	plaçã	lekhu
plat	plat	iaqui untci
presentatu	offrendatu c	escaini
retiratu	aldaratu	aldaratu
sanctificatu	santificatu	saindu eguin
scriba	escribau	isquiribau
secretuqui	ichilic	ichilic

sepulchre	tomba	hil-hobi
suscitatu	sor-araci	sor-araci
synagoga	sinagoga	bilkhu
temple	templu	templo
thesaur	thresor	gordairu
testificatu	lekhucotassuna bihurtu	lekhuco ičan
trublatsu	altaratu	asaldatau
vtci	utci	bere ganic khendu
voz	habarrots	oihu
voz	boz	boz

BIBLIOGRAFIA

AKESOLO, L. 1971. "Katolikoek euskerazko Bibli-itzulpenak". *Jaunaren deia*, 85-102.

ALTUNA, P. Ikus Haraneder.

ALTUNA, P. 1987. "Duvoisinin eskuizkribu argitaragabea". *FLV* 19:1, 65-95.

BOVER, J. M. eta O'CALLAGHAM, J. 1977. *Nuevo Testamento trilingüe*. Biblioteca de autores cristianos, Madrid.

DARANATZ, J. 1908. "Le Testament Berria de Haraneder et ses éditeurs les abbés Dassance et Harriet". *RIEV* 2, 1908, 151-177. Orobat *GH* 5:1, 1925, 3-21. Aldaketa batzuekin, *Curiosités du Pays Basque* haren liburuan, Baiona 1927.

HARANEDER, I. 1990. *Jesu Christoren Evangelio saindua*. Patxi Altunaren edizioa. Euskaltzaindia, Bilbo.

HARANEDER. Ikus Harriet.

HARRIET, M. 1855. *Iesu-Christo gure Jaunaren Testament Berria, lehenago I.N. Haraneder Done Ioaneco Lohitsuco iaun aphez batec escuararat itçulia; orai, artha bereci batequin, garbiquiago, lehembicico aldicotçat aguer-aracia, laphurtar bi aphebec*. E. Lasserre, Baiona.

KNÖRR, H. 1987. *Para una edición crítica del diccionario de Maurice Harriet*. Argitaragabeko tesia.

LACOMBE, G. 1947. "Les traductions basques de St. Mathieu". *Eusko Jakintza* 1, 289-294.

LAFITTE, P. 1958. "Biblea Eskual-Herrian (Olabide'ren omenez)". *Euzko Gogo*, 9, 495-501.

— 1959. "Autour de la Bible traduite en basque par le Père R. Olabide". Éditions Herria, Baiona. *Herria* aldizkarian agerturiko artikuluen separata modukoa da.

— 1964. "Deux traductions de l'Enfant Prodigue, ou Jean de Haraneder revu par Maurice Harriet". *BMB* (bigarren aroa) 1:1, 8-16.

LEIZARRAGA, J. 1990. *Jesus Christ gure Iaunaren Testamentu Berria*. Arroxela 1571 (facsimile argitaraldiak: Trübner, Estrasburgo 1900, eta Euskaltzaindia, Bilbo 1990).

MITXELENA, K. 1960. *Historia de la literatura vasca*. Minotauro, Madrid. Jakina denez, beste bi argitaraldi izan ditu liburu honek, 1988an eta 2001ean, Erein argialetxearen eskutik. Gure aipamena lehen argitaraldiari dagokio.

RUIZ ARZALLUZ, I. 1987. "Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento". *ASJU* 21:3, 709-725.

SACY, L. DE. 1816. *Le Nouveau Testament de notre Seigneur Jésus-Christ*. Firmin Didot, Paris (1771ko argitaraldiaren arabera).

VIGOUROUX, F. 1895. "Basques (versions) de la Bible", *Dictionnaire de la Bible* haren liburuan. Paris, I, 1.496-1.499.

VINSON, J. 1984. *Essai d'une bibliographie de la langue basque*. J. Maisonneuve, Paris 1891 eta 1898. Facsimile argitaraldia, K. Mitxelenaren hitzaurrearekin, Gipuzkoako Foru Diputazioa, Donostia.